

ZAVJETNI ŽRTVENIK IZ GALOVCA

JULIJAN MEDINI
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 904(497.18):29
Izvorni znanstveni rad

Primljeno 1987-04-07

Podaci nedavno otkrivenog žrtvenika posvećenog *Liber Pater, Junones i Silvanus* u selu Galovac u blizini Zadra, analizirani u kontekstu do sada utvrđenih spoznaja o razvoju antičkih religija u rimskoj Dalmaciji, omogućuju sljedeće zaključke:

Liber Pater, Junones i Silvanus bili su od zavjetodavca *Q. Septimius Naso* (porijeklom iz romanizirane galske obitelji iz istočnih područja Cisalpinske Galije) i njegove sredine štovani kao posebna kulturna zajednica (*concilium deorum*) zbog svojih generativnih osobina srodnih prirodnih božanstava.

Štovanje tih kultova u obliku kulturne zajednice importirana je tekovina, koja je, međutim, na tlu Liburnije u pojedinim svojim aspektima doživjela promjene uvjetovane specifičnim razvojem nekih elemenata autohtone religije u procesu romanizacije Dalmacije. To se uočava na ikonografskom planu, jer je *Silvanus* na tom zavjetu, kao i u drugim istovremenim zavjetima u Jaderu, bio shvaćen u ikonografskoj formi antropoterioromorfnog (grčkog, odnosno delmatskog) a ne antropomorfnog boga kako je prikazivan na tlu Cisalpinske Galije.

Zavjet u Galovcu je najistočniji trag prodora kulta *Junona* izvan njegova matičnog područja u istočnim dijelovima Cisalpinske Galije. S obzirom na kronološke osobine zavjeta širenje kulta keltskih *Matrona* u rimskom tumačenju (*interpretatio Romana*) na tlo Jadera i njegove okolice uslijedilo je u razdoblju II. stoljeća, tj. u vrijeme jedne od posljednjih etapa doseljavanja s područja postaugustovske Italije u Liburniju.

U toku 1981. godine u selu Galovac u blizini Zadra otkriven je zavjetni žrtvenik koji je bio sekundarno upotrebljen u ogradi stepeništa kuće. Žrtvenik je otkupljen i sada se nalazi u Arheološkom muzeju u Zadru.¹ Prilikom sekundarne upotrebe neznatno su oštećene njegove pokrajne strane. Prema izjavi Zlatka Šare njegov otac je našao žrtvenik

¹ Na žrtvenik me je upozorio kolega Ivo Fadić, koji se i pobrinuo da se žrtvenik otkupi i pohrani u Arheološkom muzeju u Zadru. Otkupljen 1. II 1981, br. inv. 349. Zahvaljujem kolegi Fadiću na dopuštenju za objavu ovog spomenika.

na lokalitetu Grobine u Galovcu (u neposrednoj blizini novog seoskog groblja) te ga prilikom gradnje kuće donio i iskoristio u izvedbi stepeništa. Detaljnije okolnosti nalaza žrtvenika na samom lokalitetu Grobine nisu poznate.²

Žrtvenik je napravljen od bijelog vapnenca (T. XLII). Visina mu je 0,345 m, širina pri vrhu, gdje je bočna profilacija očuvana, 0,265 m, a pri dnu spomenika 0,260 m, debljina 0,230 m. Osim dijelom otučenih bočnih profilacija i gornjih uglova te neznatno oštećenih nekih slova natpisa spomenik je cjelovit.

Spomenik pripada tipu jednostavnih zavjetnih žrtvenika koji među antičkim spomenicima u našim krajevima čine dosta brojnu kategoriju. Jednostavna izbočena klasična trodjelna profilacija obrubljuje s gornje i donje strane središnji dio žrtvenika, na čijoj prednjoj strani je urezan natpis. Profilacija teče oko bočnih strana gdje je manje pažljivo izvedena. Zbog sekundarne upotrebe profilacija je na lijevoj bočnoj strani otučena, tako da se od nje sačuvala samo gornja i najplića stepenica. Inače je profilacija isturena za oko 0,008 m od površine središnjeg dijela žrtvenika na prednjoj i bočnim stranama. Na stražnjoj pak strani samo su dimenzionirane stepenice profilacije, ali ona obradom nije segmentirana. Zbog toga, kao i zbog općenito slabe obrade stražnje strane, očigledno je da je spomenik izrađen na osnovi pretpostavke da neće stajati slobodno u prostoru, pa je stoga moguće zaključiti da je žrtvenik bio postavljen uz neki zid svetišta, odnosno svetog mjesta. Istim grubim alatom šiljastog vrha kojim je izrađena stražnja strana obrađena je i gornja strana žrtvenika, a posebno površina između shematski oblikovanih izbočina pulvina. Za razliku od tih dijelova žrtvenika koji su obrađeni šiljastim alatom (klesarska špica) njegova prednja strana dotjerana je dlijetom malih dimenzija čiji se tragovi uočavaju na nizu mjesta, a naročito u izvedbi rubnih dijelova elemenata profilacije i površine između brazda natpisa.

Natpisno polje zauzima gotovo čitavu površinu prednje strane, između gornje i donje profilacije, i nije posebno omeđeno. Natpis je izveden u pet brazda različite širine. Širina prve brazde se smanjuje od lijevog prema njezinu desnom kraju, tako da je prvo slovo brazde (tj. početno slovo natpisa) najveće (0,023 m), a posljednje slovo u brazdi najmanje (0,014 m). Širina druge brazde ima iste osobine, te dimenzije od 0,023 m do 0,013 m, a također i treća (0,020—0,013 m). Četvrta brazda je široka 0,013 m, a peta od 0,015—0,014 m.

² Po svojoj prilici žrtvenik bio sekundarno upotrebljen u gradnji starokršćanske crkve čije su ostaci nedavno otkriveni na lokalitetu Grobine. Njegov prvobitni položaj treba tražiti ili na samom mjestu te crkve ili negdje u blizini na položajima gdje su uočeni ostaci antičkih građevina.

Tekst natpisa se čita :

*Q(uintus) Septimius Naso
Liberu Patri et
Iunonibus et Silvan[o]
concilio deorum
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Natpis obavještava da je Kvint Septimije Nazon izvršio zavjet žrtvujući po zaslugi Liberu Ocu i Junonama i Silvanu skupu bogova. Radi se dakle o zajedničkom zavjetu, odnosno posveti nekolicini božanstava, što je nerijedak primjer u kulturnoj praksi antike. Takvih zavjeta ima i u našim krajevima. Međutim, dvije osobine u sadržaju ovog zavjeta nisu do sada zabilježene u zavjetnim tekstovima na tlu rimske Dalmacije i drugih naših krajeva. Prvi se put, naime, u tekstu jednog antičkog zavjetnog natpisa, pa tako i u antičkom bogoslužju, na tlu SFR Jugoslavije pojavljuje zavjet Junonama, božicama keltskog, odnosno keltsko-germanskog podrjetla. Druga, također u našim regijama do sada nezabilježena osobina sadržaja natpisa, odnosi se na sintagmu *concilium deorum*. Zajedničke posvete nekolicini božanstava ili općenito bogovima i božicama u formi *Diis Deabusque* zabilježene su i na zavjetnim spomenicima na našem tlu, a odnose se na skupine najčešće srodnih božanstava, ili pak imaju gotovo panteističke vrijednosti.³ To posebno vrijedi za posvete *Diis et Deabus*. *Concilium deorum* je, međutim, forma kojom se označava sadržaj čije su kvantitativne, a slijedom toga i kvalitativne dimenzije manje od sadržaja skrivenog u zavjetima posvećenim (svim) bogovima i božicama. Stilizacija teksta natpisa omogućuje da se točno utvrdi što pojam *concilium deorum* znači na žrtveniku iz Galovaca. Naime, odsustvo veznika *et* između imena božanstva koje je posljednje u nizu (*Silvanus*) i riječi *concilio* ne ostavlja ni najmanje dvojbe zaključku da sadržaj tog navoda čine božanstva *Liber Pater*, *Iunones* i *Silvanus* čija su imena navedena u drugoj i trećoj brazdi natpisa. Da se radilo o nekim drugim božanstvima, koji su činili poseban skup (*concilium*), logično bi bilo da se ispred riječi *concilio* također nalazi veznik *et*. U tom slučaju sadržaj sintagme *concilium deorum* bi ostao nepoznat.

Predloženo tumačenje sadržaja sintagme *concilium deorum* otvara nekoliko značajnih pitanja. Ponajprije treba pokušati potražiti razloge koji su naveli dedikanta da u okviru svog zavjeta dva puta navede božanstva dedikande, najprije pojedinačno (*Liber Pater*, *Iunones*, *Silvanus*), a zatim zajedno (u formi *concilium deorum*). Naime iz takve koncepcije teksta očigledno je da su božanstva kojima je posvećen taj zavjet

³ Usp. R. Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd 1933, str. 64.

tretirana na dvije razine koje imaju kvantitativnu ali i kvalitativnu dimenziju i karakter.

Prva razina je označena navođenjem pojedinačnih imena božanstva, čime se od svakog od njih pojedinačno traži božanska pomoć i zaštita u istoj mjeri, a jedino redosljed navođenja božanskih imena ukazuje na veću važnost Libera za zavjetodavca nego Junona i Silvana. No i to je najvjerojatnije posljedica određenog hijerarhijskog odnosa između tih božanstava, uvjetovana osobinama, dimenzijama i općenito kvalitetama njihovih naravi i na tome utemeljenom statusu i rangu u okviru rimskog i italskog panteona. Brojni primjeri na sačuvanim zavjetnim spomenicima pokazuju da se božanska hijerarhija u pravilu poštuje.

Druga se razina zavjeta odnosi na tretman tih božanstava kao posebnog skupa bogova (*concilium deorum*), što ih zapravo definira kao kulturnu zajednicu. Koje su bile osnove nastanka ovog specifičnog i u epigrafičkoj i kulturnoj baštini naše antike sasvim neuobičajenog zavjeta? Razmišljanja o mogućim razlozima njegova nastanka usmjerena su u dva smjera; zavjet je nastao na osnovi prisustva različitih religijskih potreba dedikanta, što je onda okupilo u okviru istog zavjeta božanstva različitih naravi. Ta pretpostavka počiva na činjenici da među složenim zavjetima ponekad ima i takvih koji su posvećeni zaista po naravi heterogenim božanstvima. No takvi su zavjeti ipak iznimka, to više što se i među onima koje ne povezuju kulturne i doktrinarne srodnosti u analizama pronađu neki drugi (socijalni, kulturni u širem smislu, privredni, etnički i dr.) elementi koji dovode u vezu te u užem religijskom smislu različite naravi. Međutim, koliko mi je poznato, niti na jednom od takvih zavjeta nisu heterogene religijske osnove sintetizirane sintagmom *concilium deorum*. Stoga je drugo polazište u razrješavanju problema nastanka ove kulturne zajednice ispravnije. To polazište ima za osnovu činjenicu da se od svih u zavjetu navedenih božanstava zajedno (*concilium deorum*) traži pomoć i zaštita, što u stvari znači da su naravi Libera oca, Junona i Silvana objedinjene u kulturnu zajednicu imale posebno značenje i vrijednost za zavjetodavca. To značenje nije bilo uvjetovano svim elementima tih dosta složenih pa čak i slojevitih naravi nego samo onim njihovim srodnim i bliskim osobinama koje su se mogle i nadopunjavati. Gotovo je sigurno da su srodni elementi u njihovim naravima bili osnovom nastanka te kulturne zajednice (*concilium deorum*), u svijesti zavjetodavca, religijske zajednice i sredine kojoj je Septimije Nazon pripadao. Veoma je vjerojatno da se objedinjavanjem tih božanstava u posebnu kulturnu zajednicu i na taj način multipliciranjem onih njihovih srodnih i bliskih osobina u njihovim naravima htjelo osnažiti one zajedničke osnove naturalističkih božanstava generativnih i zaštitničkih svojstava koje su se iskazivale kao prvenstveni interes zavjetodavca. Jer bitna zajednička nit koja povezuje najvažnije elemente naravi Libera, Junona i Silvana odnosi se na osobine božanstava plodnosti.

Junones su Božice Majke čiji je kult potvrđen u Cisalpinskoj Galiji i Donjoj Germaniji.⁴ U suštini su po svojim osobinama istovjetne s Božicama Majkama koje su bile poznate u čitavu keltskom a dijelom i u germanskom svijetu pod imenima *Matres* (kult proširen naročito na tlu Britanije), *Matrae* (posebno raširen kult u Narbonskoj Galiji) te *Matronae* čiji je kult bio čest u Cisalpinskoj Galiji.⁵ *Matronae* su bile naročito štovane u zapadnim dijelovima te rimske provincije, dok su spomenici s imenom *Junones* koncentrirani u istočnim dijelovima Cisalpinske Galije, a posebno u Akvileji i okolnim područjima.⁶ Dalje prema istoku kult *Junones* nije bio poznat, jer se zavjeta posvećenih tim božicama ne nalazi u Istriji, niti Noriku i Panonijama. Prema tome zavjet iz Galovca je za sada najistočniji trag štovanja Junona u Iliriku i Carstvu uopće.⁷

Ime božanstava (*Junones*) rimskog je podrijetla, a nastalo je u razdoblju romanizacije Cisalpinske Galije u procesu rimske interpretacije autohtonih kultova.⁸ Osnova se imena nalazi u imenu rimske božice *Juno* koja je bila kontaminirana s tim božicama, tako da je njeno ime, pretvoreno u pluralni oblik, poslužilo za označavanje njoj srodnih naravi tih autohtonih božica. Primjera da se ime nekog starog rimskog božanstva iskoristi u složenim procesima kontaminacija i simbioza kao temelj za ime više božanstva ima i u drugim rimskim provincijama, odnosno kod drugih autohtonih kultova.¹⁰ Prema tome, *Junones* su, analogno *Matronama*, *Matrama* ili *Matres*, pluralna zajednica Božica Majka čija je i ikonografija bila sasvim istovjetna s ikonografijom *Matrona*. Najčešći pak ikonografski tip *Matrona* i u zapadnim oblastima Cisalpinske Galije su tri sjedeće božice s voćem ili novorođenčetom u skutima te rogom obilja (*cornu copiae*) ili paterom u rukama.¹¹ Istovjetnost *Junona* s *Matronama* potvrđena je i zajedničkim posvetama gdje su obje skupine božanstava kontaminirane (*Junones Matronae*, odnosno *Matronae Junones*).¹² Prema tome radi se o božanstvima istog podrijetla koja su se na području Cisalpinske Galije pojavila u predrimsko vrijeme s kelt-

⁴ C. B. Pascal, *The Cults of Cisalpine Gaul*, Bruxelles — Berchem 1964, str. 117—123.

⁵ C. B. Pascal, sp. dj., sp. mj.

⁶ C. B. Pascal, sp. dj., str. 118. Niti jedna zavjetna ara nije nađena istočno od Akvileje. Usp. A. Albertini, »Aretta dedicata alle Iunones da Mezzane di Calvisano (Brescia)«, *Epigrafica*, XXXVII, 1—2, 1975, str. 255—257.

⁷ Kult keltskih *Matres* s epiklesom *Magnae* zabilježen je u Saloni (*Bull. dalm.* 32, 1909, str. 67). Detaljnije o tumačenju tog kulta usp. J. Medini, »Cognationes salonitane«, *Godišnjak ANUBiH*, XXIII/1985, str. 6, 15. i d.

⁸ C. B. Pascal, sp. dj., str. 158. Prva posveta Božicama Majkama uopće u Cisalpinskoj Galiji nastala je tek sredinom I. stoljeća nove ere od strane Narcisa, oslobođenika cara Kaligule (*CIL*, V 6641).

⁹ Sigurno je da je u tom procesu bila veoma prisutna činjenica da je *Junona* sa svojim mnogobrojnim epitetima bila višeslojno božanstvo.

¹⁰ Npr. u Africi *Cereses od Caeres* (C. B. Pascal, sp. dj., str. 149, 158).

¹¹ C. B. Pascal, sp. dj., str. 117—123.

¹² *CIL*, V, 3237, 5249 (ILS 3122), 5450 (ILS 4826).

skim kulturnim i etničkim utjecajima te su dijelom u toku romanizacije pretrpjela promjenu u imenu prilagodivši svojoj množinskoj suštini i obliku ime rimske božice Junone. U toj romaniziranoj formi kult keltskih Majki dospio je i u Liburniju, odnosno u Jader. U skladu s time posveta Junonama na spomeniku iz Galovca je svjedočanstvo o prodoru jednog dijela keltske religije koji se u istočnom području Cisalpinske Galije romanizirao.

Način na koji je taj kult dospio u Liburniju treba tražiti na temelju podataka koji su dostupni u imenu zavjetodavca. Naime, *Quintus Septimius Naso* je ime koje u cijelosti nosi italske, odnosno rimske osobine, koje nedvojbeno upućuju na zaključak da se radi o osobi čije podrijetlo treba tražiti u krugu romaniziranih autohtonih stanovnika Cisalpinske Galije. Ne smije se, međutim, potpuno isključivati mogućnost njezina pripadanja potomcima onog sloja stanovništva koji se na tlo Cisalpine doselio u razdoblju intenzivne rimske kolonizacije tih krajeva od završetka drugog punskog rata, te postupno prihvaćio, u procesu romanizacije područja, u čemu je aktivno sudjelovao, i neke tekovine autohtone kulture. Gentilicij *Septimius* (u formi *Septumius*) nalazi se već u prvom stoljeću u Histriji i zapadnim krajevima rimske provincije Dalmacije.¹³ Kako je pak u tim potvrdama gentilicij u okviru imenskih formula najčešće s filijacijom, opravdano je pretpostaviti da je zavjet iz Galovca, gdje u imenu nema filijacije, nastao negdje u drugom stoljeću, odnosno najkasnije početkom trećeg stoljeća. Epigrafičke osobine, a prije svega rustičnost samog žrtvenika te oblici i način uklesivanja slova, koji su više naznake osobina i kulturne razine sredine gdje je natpis nastao nego činjenice sa značajnijom kronološkom vrijednošću, ne osporavaju predloženu dataciju. To posebno vrijedi za način oblikovanja slova za koje se pretežno drži da ima određene kronološke vrijednosti, premda ima i takvih primjera na natpisima iz Dalmacije koji ozbiljno osporavaju kronološke aspekte rezultata te metode.¹⁴

Na temelju onomastičko-epigrafičke analize može se, dakle, zaključiti da je zavjet nastao navjerojatnije u drugom stoljeću, a prije znatnijeg širenja imena *Septimius* u vrijeme davanja *en masse* rimskog građanskog prava od careva iz dinastije Severa. Međutim, podaci natpisa, analizirani u kontekstu saznanja o kultu Junona u Cisalpinskoj Galiji, te kulturni i demografski razvoj antičkog Jadera omogućuju još nekoliko spoznaja i pretpostavki kronološkog i sadržajnog karaktera. Naime, očigledno je da je nosilac kulta osoba sjevernoitalskog, odnosno cisalpinskog podrijetla, pa je s obzirom na koncentraciju nalaza žrtvenika posvećenih Junonama samo na području istočne Cisalpinske Galije

¹³ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*. Heidelberg, 1969, str. 53.

¹⁴ Usp. B. Gabričević, Neobjavljeni rimski natpisi u Dalmaciji, *Vjesnik za arh. i hist. dalma.* LXIII—LXIV (1961—1962), Split 1969, str. 226—228, br. 6.

sa središtem u Akvileji¹⁵ najvjerojatnije da je taj kult unijet u Jader upravo negdje iz tih krajeva. S obzirom pak na ulogu Akvileje i na do sada utvrđene veze Akvileje i Jadera (odnosno Liburnije)¹⁶ to se je sigurno dogodilo preko Akvileje. Dapače, veoma je vjerojatno da je kult importiran iz same Akvileje, odnosno njezina agera. Kako je nastanak prvih zavjeta keltskim Matronama u Cisalpinskoj Galiji na latinskom jeziku datiran tek u sredinu I. stoljeća¹⁷ a rimska interpretacija tog kulta u obliku *Junones* po logici stvari ali i epigrafičkoj situaciji još kasnije, sasvim je sigurno da se unošenje kulta Junona u neposrednu blizinu Jadera nikako nije moglo dogoditi prije posljednjih decenija I. stoljeća. Pri ovome polazimo od stava da je pojava rimskog tumačenja tog autohtonog kulta na tlu Cisalpinske Galije morala biti *conditio sine qua non* pojave te interpretacije u Jaderu i njegovu području.

Na ovaj se način utvrdio *terminus ante quem non* unošenja kulta Junona u Liburniju, a to su posljednje decenije, odnosno kraj prvog stoljeća. Utvrđivanje tog kronološkog detalja nije korisno samo kao argument koji omeđujući donju kronološku granicu određenije upućuje na vrijeme unošenja tog dijela cisalpinske religijske strukture u Liburniju, već ono ima određenu težinu i u vezi s pojašnjavanjem razvoja demografskih osobina antičkog Jadera i njegova područja. Naime, na toj se osnovi može pouzdano zaključiti da je obitelj Kvinta Septimija Nazona pripadala nekoj od kasnijih generacija doseljenika iz Cisalpinske Galije, a ne onoj prvoj ili drugoj koje su činile pretpostavljeni *conciliabulum civium Romanorum* u vrijeme Cezara, ili stanovništvo novoosnovane rimske kolonije u Augustovo doba,¹⁸ iz prostog razloga što rimska interpretacija *Matronae-Junones* tada još nije bila zaživjela u Cisalpinskoj Galiji. Činjenica da je žrtvenik nađen u blizini istočnih granica jaderinskog agera također u određenoj mjeri predstavlja argument u prilog predložene kronološke interpretacije.¹⁹ Naime, upravo zbog te relativne blizine agera Jadera kao i vremena nastanka tog specifičnog zavjeta moguće je zaključiti, ne samo da je unošenje te religijske ideje iz Cisalpinske Galije bilo izvršeno preko Jadera, nego i to da je i instalacija te ideje ostala u najužoj vezi s Jaderom. Jer doseljavanjem jedne cisalpinske obitelji u drugom stoljeću u području u blizini istočnih međa agera Jadera po svoj prilici dokumentira širenje posjeda doseljenih kolonista u drugom stoljeću izvan prvobitnih i limitacijom utvrđenih granica kolonije Jadera prema istoku i jugoistoku.²⁰ A na tom se temelju

¹⁵ C. B. Pascal, sp. dj., str. 118.

¹⁶ M. Abramčić, »Felix Aquileia«, *Studi Aquileiesi in hon. G. Brusin*, Aquileia 1953.

¹⁷ C. B. Pascal, sp. dj., str. 189.

¹⁸ M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981, str. 141. i d.

¹⁹ M. Suić, »Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali«, *Zbornik Inst. hist. nauka u Zadru*, II/1956—57, str. 13. i d.

²⁰ Inače druga najbliža gradska zajednica municipalnog ranga bio je Nedinum.

može pretpostaviti da je i na tlu Liburnije kult *Junones* zadržao jednu od svojih bitnih ekonomsko-socijalnih dimenzija; kao i u Cisalpini on je ostao kult urbanih sredina i njima pripadajućih prostora. Naime, zbog koncentracije nalaza u gradovima i blizini gradova drži se da je kult Junona urbaniziranija forma autohtonih *Matrona*, odnosno *Matres*.²¹

Doseljavanjem jedne cisalpinske obitelji, najvjerojatnije autohtonog tj. keltskog podrijetla, u neposredno susjedstvo starog jadertinskog agera dospjela je i jedna religijska ideja koja je do tada bila sasvim nepoznata na području Liburnije. Ženski kultovi, odnosno kultovi ženskih božanstava rimskog panteona, štovali su se i na području Jadera i Liburnije i prije tog vremena, ali se kult *Junones* u mnogim elementima i detaljima razlikovao od kultova tradicionalnih rimskih božanstava pa čak i *Junone*.²² Sadržaj njihove naravi, kako *per analogiam* svjedoče pretpostavljene ikonografske sheme, umnogome je imao naturalističke vrijednosti ženskih božanstava plodnosti.

Kult Junona se po svoj prilici razlikovao u nekim bitnim osobinama i od autohtonih liburnskih ženskih božanstava. To se dade naslutiti na temelju onoga što je do sada znanost utvrdila o osobinama i razvoju tih kultova. Ti su liburnski kultovi možda i bili poznati desetljetničkoj obitelji, premda im u arheološkom materijalu Jadera i liburnijskih krajeva južno od Jadera za sada nema tragova.²³ Iako su liburnska ženska božanstva u osnovi kultovi plodnosti čiji začeci potječu iz dalekih prapovijesnih razdoblja neolitika i brončanog doba pa prema tome imaju s Junonama istu genetičku suštinu i ishodište, ipak se lako može uočiti postojanje nekih bitnih razlika u odnosu prema obitelji keltskih i keltско-germanskih kultova kojoj pripada i kult Junona *Matrona*. Liburnske se božice uvijek pojavljuju na natpisima u sinagularnoj formi, čemu su sasvim sigurno odgovarale i njihove još uvijek neotkrivene likovne, odnosno ikonografske interpretacije, dok su *Junone* i ostale keltske Majke bile uvijek u pluralnoj ikonografskoj interpretaciji od dvije i, najčešće, tri božice. Nadalje, raspored i osobine nalaza liburnskih božanstva pouzdanu upućuju na njihov rodovski i plemenski karakter u predrimsko vrijeme, jer su u antici poznati samo na području jedne do tri teritorijalne zajednice (*civitas*).²⁴ Nasuprot tome nalazi u Cisalpinskoj Galiji pokazuju da su kultovi Junona, a većim dijelom i ostalih keltskih Majka, nadrasli svoj prvobitni rodovski i plemenski karakter te da su, možda, u procesu integracije srodnih kultova postali religijske ideje koje su

²¹ C. B. Pascal, op. dj., str. 189.

²² Kult *Junone* u Jaderu, sudeći na temelju epiklesisa *Augusta* te njezina štovanja samo u okviru Kapitolijske trijade (*CIL* III 2804 = 9982), imao je samo oficijelni karakter.

²³ Najbliži autohtoni kult prema istoku i jugoistoku jest *Latra* u Nedinumu. Usp. J. Medini, »*Latra* — dea Neditarum«, *Duhovna kultura Ilira*, Posebna izdanja ANU BiH, knj. LXVII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11. Sarajevo 1984, str. 223—243.

²⁴ Usp. J. Medini, »*Latra*«, *passim*.

obuhvatile znatno šire područje.²⁵ Sve to pokazuje da su autohtone religijske spoznaje Liburna bile početkom antičke dosta udaljene od kulta Junona te da stoga i nisu mogle poslužiti kao podloga instalaciji kulta Junona u Liburniji.

Samo donekle slična situacija uočava se u analizi mogućeg odnosa kulta Junona prema drugim autohtonim kultovima čiji su tragovi zabilježeni na tlu Liburnije. Radi se u stvari o kultovima koji su po provenijenciji a zatim i dijapazonu svog razvoja i širenja već u predantičkim vremenima nadilazili sadržaj pojma »liburnski kult«. Naime, u okviru šireg Silvanova kompleksa, odnosno onih manifestacija tog kulta čiji su tragovi nađeni na tlu Liburnije, postoje izvjesni elementi koji se mogu tumačiti u smislu postojanja sličnih ili srodnih religijskih struktura importiranom kultu Junona. Trag autohtone religijske strukture iz tog kompleksa, koja je zbog sačuvanog imena pluralne forme općenito najbliža keltskim Majkama, potječe iz Alvone gdje je zabilježena u tekstu jednog zavjeta (posveta Silvanama).²⁶ Na toj je osnovi i nastala hipoteza o srodnosti tog kulta nekoliko božica keltskim Majkama pa dakle i njihovoj rimskoj interpretaciji, Junonama.²⁷ Nalazeći u likovima Silvanovih pratilaca na reljefima iz rimske provincije Dalmacije ikonografske prikaze tih Silvana²⁸ ta hipoteza pruža temelj za dovodenje u vezu autohtonih liburnsko-delmatskih religijskih tradicija iz Silvanova kompleksa s onim dijelom keltske religije koji je bio izražen u kultovima Silvanovih pratilaca na reljefima iz rimske provincije Dalmacije dok su nasuprot tome relativno česti zavjeti Silvanu i Nimfama. To stanje svakako daje znatno više osnova tumačenju Silvanovih pratilaca na kulturnim slikama iz Dalmacije kao Nimfa — sekundarnih božanstava vezanih za kult vode — a ne Silvana.²⁹ Na potrebu većeg opreza u tumačenju karaktera Silvanovih pratilaca u njegovu kultu u Dalmaciji prije svega upućuje nedostatak Silvanovih kulturnih slika s pratilcima u

²⁵ Na temelju rasporeda zavjeta ne može se utvrditi povezanost kultova Junona i Domna za neko uže područje, dok je za kult Matrona, koje na zavjetima imaju neki epitet (broj takvih zavjeta na tlu Cisalpinske Galije je znatno manji od zavjeta Matronama *simpliciter*) sigurno uže regionalno, odnosno prvobitno rodovsko i plemensko porijeklo. O tome usp. C. B. P a s c a l, sp. dj., *passim*.

²⁶ *CIL* III 10077. Inače posvete Silvanama zabilježene su još u Akvileji i Veroni (*CIL* V 817, 3303).

²⁷ Ta hipoteza počiva uglavnom na praksi da se pluralna ženska božanstva, u onim zapadnim rimskim provincijama gdje je prisustvo keltske kulture bilo očigledno, smatraju veoma srodnim, ako ne i istovjetnim, Božicama Majkama. Usp. C. B. P a s c a l, sp. dj., str. 175.

²⁸ C. B. P a s c a l, sp. mj. tu vezu temelji na ikonografiji jednog reljefa Silvana sa pratilcima, (*CIL* VI 31001) sasvim obučene žene s palminim granama u jednoj, a borovim grančicama ili klasom pšenice u drugoj ruci. Ovaj posljednji atribut autor smatra bitnim u pretpostavljenoj vezi s Matronama.

²⁹ D. R e n d i ć — M i o č e v i ć, »Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Delmata«, *GZM*, N. S. XI/1955, str. 20. i d.

reljefu, kao i zavjeta posvećenih Silvanu i Nimfama na području Liburnije između Zrmanje i Krke i u Istriji. Naime, u Liburniji je nađen samo jedan, i to fragmentaran, reljef koji bi ikonografskim osobinama likova prikazanih na njemu kao i po mjestu nalaza (Pećina iznad Vranskog jezera) mogao biti trag prikaza Silvanovih pratilica.³⁰ Međutim, upravo mjesto nalaza (pećina s izvorom) govori u prilog tezi da su Silvanove pratilice bile na tlu čitave Dalmacije nazvane Nimfama i da su u okviru Silvanova kultnog kompleksa imale svoju tradicionalnu ulogu božanstva vode.

Izvjesta prisutnost autohtonih religijskih osnova nazire se međutim u drugim komponentama božanskog skupa (*concilium deorum*) na zavjetu iz Galovca. Radi se o nekim aspektima Silvanova kulta, posebno u kontekstu njegove veze s Liberom, na tlu Dalmacije. No prije toga treba naglasiti da je Silvanov kult na tom zavjetu u osnovi importirana religijska tekovina koja je, međutim bila podvrgnuta domaćim utjecajima i doživjela određene promjene. U smislu importiranog karaktera Silvanova kulta veoma određeno govore brojne potvrde čvrstog odnosa između Matrona i Silvana na tlu Cisalpinske Galije, jer svaki drugi prinositelj zavjeta Silvanu posvećuje i žrtvenik Matronama.³¹ Iz toga se daje zaključiti da je ta religijska ideja stigla, najvjerojatnije u obliku zajednice *Silvanus-Matronae*, iz Cisalpine kao dio duhovne svojine dosezničke obitelji. Iste je provenijencije i kult Libera Patera na ovom zavjetu, jer je Liberov kult na mnogim mjestima u Italiji bio u uskim vezama s kultom Silvana.³² Premda te veze nisu posebno često u Cisal-

³⁰ B. Ilaković, »Vranska regija u rimsko doba«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 18/1971, str. 80, sl. 19.

³¹ C. B. Pascal, sp. dj., str. 175, bilj. 3. Autor iz te konstelacije i odnosa izvlači, po našem mišljenju, presmion zaključak da su Matrone bile smatrane pratilicama Silvana, a ne samostalnim božanstvima. Veza između tih božanstava ostvarila se na temelju srodnosti u naravima, što međutim nije moralo uroditi stapanjem, odnosno uspostavljanjem sekundarnog statusa Matrona u odnosu prema primarnom kultu Silvana, što ta hipoteza apsolutno implicira. Na istom mjestu (str. 175–176) Pascal iznosi mišljenje o iliričkom podrijetlu Silvanova kulta u Cisalpinskoj Galiji, gdje je on početkom antike bio prihvaćen. I taj zaključak ne može izdržati kritiku, jer se uglavnom temelji na staroj tezi o predominantnoj ilirskoj komponenti u naravi Silvana koji se što-vao na znatno većem prostoru od ranoantičkog Ilirika. Da ta mišljenja treba korigirati pokazuju rezultati istraživanja u našim krajevima (posebno u radovima D. Rendića-Miočevića), gdje u pogledu osobina i razvoja Silvanova kulta ne postoji istovjetnost (o tome usp. J. Medini, »Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji«, *Dometi*, XVII, 1984, 5, str. 14. i d.). Problemu preplitanja kulturnih, kronoloških, kulturnih, socijalnih i ekonomskih komponenata koje čine cjelinu odnosa tzv. ilirskog (delmatskog) s italskim Silvanom potrebno je prići s više napora i modernijom metodologijom. Potpuni nedostatak ikonografije delmatskog Silvana i delmatske komponente u onomastici na tlu Cisalpinske Galije argumenti su dovoljne težine da se ospori vrijednost zaključka o apsolutno ilirskom karakteru Silvana u tim krajevima.

³² A. Bruhl, *Liber Pater*, Paris 1953, str. 211.

piñskoj Galiji, ipak je i tu potvrđena veza između boga pōlja i njihove plodnosti i šumskog božanstva Silvana. Vjerojatno se pretežno na tim osnovama i na tim utjecajima iz Italije i razvila veza između kultova obaju božanstva u Dalmaciji, uz važnu napomenu da je Liberov kult bio znatno češći u obalnom pojasu, da je tu, posebno na srednjem dijelu dalmatinske obale, imao veoma stare korijene vezane za razdoblje grčke kolonizacije i tada u tim krajevima afirmiranu kulturu vinove loze, dok je božanstvo, koje je u tim krajevima *interpretatione Romana* dobilo ime *Silvanus*, bilo najsnažnija autohtona religijska ideja na središnjem prostoru rimske Dalmacije.

Veći broj podataka o štovanju Libera i Silvana u Dalmaciji dokumentira izvjesni sinkretizam između tih u nekim elementima srodnih naravi.³³ Tragovi tih sinkretističkih prožimanja nalaze se u unutrašnjosti provincije, na području Delmata gdje je Silvan bio autohtono božanstvo najvećeg značenja i vrijednosti. Na čitavu nizu Silvanovih kulturnih reljefa, gdje je taj bog pastira i zemljoradnika prikazan u standardnoj shemi grčkog Pana, koja je, kako izgleda, bila na području Delmata prihvaćena već u helenističko vrijeme, u Silvanovoj je ruci grozd, atribut Libera, odnosno Dionisa. Na tom području, međutim, nedostaju sigurni podaci o zajedničkom i ravnopravnom štovanju obaju božanstava, što svakako ne bi išlo u prilog pretpostaci o postojanju kulturne zajednice *Silvanus-Liber*. Ima samo indicija da su se ponegdje na delmatskom području oba kulta štovala na istim mjestima i u istim svetištima. No i te indicije potječu iz delmatskog područja bliže obali.³⁴ U cjelini gledajući stanje i raspored Silvanovih i Liberovih spomenika na širem delmatskom području upućuje na veoma rasprostanjen kult Silvana, zatim na znatno manji obim štovanja Libera³⁵ i, na kraju, na međusobne sinkretističke veze u navedenim oblicima i značenjima. Takav razvoj prirodna je i logična posljedica suštinske veze i značenja obaju kultova za agrarno-stočarsku proizvodnju i na njoj osnovanom načinu života. Upravo zbog toga kult Libera (u Dalmaciji znatno specifičniji i užeg opsega nego u Italiji) nije imao mnogo prilika da u unutrašnjim planinskim i stočarskim oblastima bude ravnopravan partner Silvanovu kultu i da ugrozi njegov apsolutno dominantan položaj u vjeri autohtonih stanovnika a dijelom i doseljenika iz raznih oblasti Carstva. Stoga je i prirodno da Liberov kult, koji je utemeljen na vinogradarstvu kao specifičnom vidu poljoprivredne proizvodnje zbog klimatskih razloga prisutnom samo na obali, u unutrašnjim regijama provincije poslužio samo za dopunjavanje onih osnovnih šumsko-pastirskih osobina i vrijednosti delmatskog boga.

³³ E. Imamović, *Kulturni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo 1977, str. 58—59; D. Rendić — Miočević, sp. dj., str. 27 i d.

³⁴ Npr. iz Karakašice kod Sinja. Usp. D. Rendić — Miočević, sp. dj., str. 37. i d.

³⁵ Za statistički odnos Liberovih i Silvanovih spomenika u unutrašnjosti, usp. E. Imamović, sp. dj., str. 55. i d., str. 161. i d.

Međutim na obali, gdje je Liberov kult imao znatno čvršću i dugotrajniju osnovu, uvećanu snažnim utjecajima Liberove doktrine s ital-skog kopna u vrijeme velikih etapa rimske kolonizacije istočnog Jadrana, postupno se, a naročito u nekim krajevima, razvio bliski međusobni odnos u kojem su oba božanstva potpuno sačuvala svoj doktrinarni i sadržajni identitet te činila kulturnu zajednicu *Silvanus-Liber*.³⁶ U tom smislu govori nalaz kultne slike s prikazom Silvana na jednoj a Libera na drugoj strani iz Jadera.³⁷ Budući da se radi o spomeniku ikonografskog karaktera, čiji je sadržaj potpuno identičan analognom dijelu kultnog sadržaja zavjeta iz Galovca (Silvanus i Liber u odnosu na Libera, Junone i Silvana), on je za analizu osobina zavjeta iz Galovca i njegova značenja za proučavanje razvoja religijske svijesti Jadera i Liburnije u drugom stoljeću izuzetno važan. Za analizu je posebno vrijedno to što oba spomenika potječu iz iste jadertinske mikroregije i što vrijeme njihova nastanka međusobno nije mnogo udaljeno,³⁸ što znači da je Silvan na zavjetu iz Galovaca u religijskoj svijesti zavjetodavca najvjerojatnije bio shvaćen u istoj ikonografskoj formi u kojoj je bio prikazan Silvan na kultnoj slici iz Jadera. A ikonografija Silvana na toj kultnoj slici, koja je do nalaza zavjeta iz Galovaca bila jedino svjedočanstvo o štovanju Silvana i Libera kao posebne kultne zajednice u Jaderu, pripada ikonografskoj shemi delmatskog Silvana prikazanog u formi i s atributima grčkog antropoteriomornog šumskog boga Pana, a ne antropomornog (italskog) Silvana. Iz toga bi se moglo, ali samo na prvi mah, zaključiti da je podrijetlo Silvanova kulta u okviru te kultne zajednice *Liber-Silvanus* autohtono, dakako, shvaćeno u smislu dalmatinske provenijencije.³⁹ Međutim, kada se nalaz takve ikonografije razmotri u svjetlu rezultata o sadržajnim i kronološkim osobinama razvoja kulturnih, socijalnih, privrednih i, naročito, demografskih aspekata antike u Jaderu, onda od dobija sasvim drugo tumačenje.

Jader, colonia civium Romanorum od Augustovih vremena bio je antički grad čije je stanovništvo bilo najvećim dijelom italčkog podrijetla, pretežno doseljenika iz raznih oblasti srednje i sjeverne Italije, Cisalpinske Galije a zatim i Histrije.⁴⁰ Kasnije se u sastavu njegova stanovništva susreću i osobe i obitelji orijentalnog podrijetla. Pouzdani tragovi liburnskog stanovništva u strukturi njegovih stanovnika su izu-

³⁶ O specifičnom razvoju Liberova kulta svjedoči primjer iz Narone, gdje je Liber bio od strane oslobođenika štovan kao bog slobode (A. Bruhl, sp. dj., str. 221).

³⁷ Ž. Raknić, »Kulturna slika Silvana s područja Liburna«, *Diadora*, 3, 1965, str. 85—90.

³⁸ Na osnovi općih osobina reljef iz Jadera opravdano se može datirati u II—III. st.

³⁹ Širenje delmatske ikonografije Silvana, sudeći po votivnom žrtveniku iz Privlake kod Nina, obuhvatilo je cijelu klasičku Liburniju.

⁴⁰ O općim osobinama naseljavanja usp. M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, str. 141. i d.

zetno rijetki i gotovo sporadični,⁴¹ što je posljedica procesa osnutka kolonije, u toku kojega je lokalno stanovništvo jednog od najснаžnijih središta predrimске Liburnije bilo razvlaščeno a njihova zemlja pretvorena u *ager centuriatus coloniae Jader*. Ti su posjedi bili davani doseljenicima u kondicijama koje nisu izvorno poblіže poznate, ali se sasvim sigurno nisu mnogo razlikovale od onih utvrđenih u drugim istodobno osnivanim rimskim naseljima tog ranga u drugim dijelovima Medite-rana.⁴²

Osobine razvoja materijalne i duhovne kulture u nizu primjera i oblasti pokazuje rimski profil tog grada i njegova stanovništva koje je uz vojni logor u Burnumu postalo glavni čimilac u romanizaciji Liburnije i Liburna na prostoru između Zrmanje (*Tedanius fl.*) i Krke (*Titius fl.*).⁴³ U takvoj urbanoj i društvenoj sredini, gdje su osnovni pečat davali doseljeni Italici različitog socijalnog profila, zatim romanizirani stanovnici raznih oblasti Cisalpinske Galije, postojale su zaista samo minimalne mogućnosti za preuzimanje i širenje bilo koje autohtone religijske ideje. Sigurno je, međutim, da je u toj gradskoj zajednici od samog osnutka postojala materijalna osnova za formiranje takve duhovne nadgradnje u kojoj je važna komponenta bio i Silvanov kult. To je bio agrar i na njemu utemeljene privredne grane: ratarstvo, voćarstvo s vinovom lozom, stočarstvo i dr. Stoga je i logično da je s prvim kolonistima kao važan i bitan dio njihove religijske svijesti skupa s drugim oficijelnim i neoficijelnim božanstvima rimskog panteona u grad unijet i kult Silvana.⁴⁴ Nažalost, podataka iz tog najstarijeg vremena postojanja rimskog Jadera (prvo st. s. e. — prvo st. n. e.) o štovanju Silvana i, posebno, osobinama njegove ikonografije u Jaderu nema. No, na temelju prisustva ikonografije delmatskog Silvana na navedenoj kultnoj slici iz Jadera iz II. ili početka III. stoljeća očigledno je da je unatoč prisustvu i dominaciji snažne italske komponente u unošenju, utemeljenju i razvoju tog kulta u vrijeme osnutka antičkog grada i kasnije, postupno na neke aspekte kulta, a sigurno na njegovu ikonografiju, počela u sve većoj mjeri utjecati i tradicija razvoja kulta tog božanstva sa područja Delmata,⁴⁵ temeljena na korištenju grčko-helenističke verzije u prikazivanju Pana. S obzirom na činjenicu da je taj šumsko-pastirski bog u samom Jaderu bio poznat u takvoj delmatskoj ikonografiji (čak i sa specifičnostima itifaličkog karaktera koje u još većoj mjeri potenciraju oso-

⁴¹ M. Suić, sp. dj., str. 170—171.

⁴² M. Suić, »Limitacija«, passim.

⁴³ J. Medini, »Etnička struktura stanovništva antičke Liburnije u svjetlu epigrafičkih izvora«, *Materijali X kongresa arheologa Jugoslavije*, Prilep 1976, str. 67—85.

⁴⁴ Vjerojatno i drugih starih rimskih božanstava Caeres, Saturnus i dr. čiji su se tragovi sačuvali samo u Naroni.

⁴⁵ Sudeći po brojnim zavjetnim žrtvenicima povećanim Silvanu u jugoistočnim graničnim krajevima Liburnije očigledno je da je kult Silvana u tim krajevima bio pod većim utjecajem njegova razvoja u krajevima južno od Krke.

bine i karakter božanstva plodnosti), pouzdano se može zaključiti da je u tom obliku Silvan bio štovan i u jadertinskom ageru i svim onima sredinama koje su mu bile u blizini. Stoga je veoma vjerojatno da je i na imanju Kvinta Septimija Nazona, koje se, kako je navedeno, nalazilo u blizini jugoistočnih međa prvobitnog agera Jadera iz Augustova vremena, *Silvanus* bio štovan u ikonografskoj formi delmatskog, a ne italuskog (antropomorfnog) boga kakav se štovao u Cisalpinskoj Galiji i Histriji.

Međutim zbog specifičnog razvoja Silvanove ikonografije na tlu antičke Dalmacije i njena korištenja na tlu Liburnije pitanje ikonografske sheme Silvana na zavjetu iz Galovca ipak nije moguće za sada definitivno riješiti. Naime, u Liburniji koristile su se obje ikonografske sheme (dalmatinska i italska) Silvana, što dokazuje da je kraj između Zrmanje i Krke bio prelazno područje, odnosno područje miješanja Silvanovih ikonografija.⁴⁰ Na temelju te situacije očigledno je da se Silvanov kult u tim krajevima iskazuje kao religijska ideja pristupačna raznim etičkim, kulturnim i socijalnim slojevima te podložna određenim promjenama koje se za sada mogu pratiti i proučavati samo na planu ikonografije. Da li je i uolikoj mjeri bilo razlike u doktrinarnim elementima i u kultu u užem smislu te riječi između italuskog i delmatskog Silvana, i, ako ih je bilo, da li su one bile uvedene širenjem delmatske ikonografije Silvana u kult Silvana u italuskim doseljeničkim sredinama na tlo Liburnije, ostaje problem koji izvjesnim dijelom tek treba postaviti a potom i istražiti. U svakom slučaju širenje te po provenijenciji delmatske ikonografije Silvana u područje Liburnije, sigurno dokumentirano u okviru kultne zajednice *Silvanus-Liber* u gradu Jaderu i, veoma vjerojatno, u okviru kultne zajednice *Liber-Junones-Silvanus* u Galovcu, tj. u blizini prvobitnog agera Jadera, pokazuje razvoj specifičnog odnosa pučanstva jednoga grada i pripadajuće mu mikroregije prema autohtonim elementima koji su bili prisutni u strukturi Silvanove ikonografije, a možda i u Silvanovu kultu i njegovoj doktrini. S druge pak strane karakteristično je da je do tog interesantnog spoja autohtonih kulturnih osnova, čije je podrijetlo vezano za delmatski a ne liburnski prostor (ikonografija delmatskog Silvana), i elemenata autohtone religije Gala iz Cisalpinske Galije (kult *Junones*) došlo na liburnijskom prostoru. To je još jedna potvrda složenosti procesa formiranja i razvoja antičkog društva i njegove kulture na istočnoj obali Jadrana. Žrtvenik iz Galovca omogućio nam je da naslutimo i otkrijemo jedan detalj tih procesa i ugradimo ga u mozaik dosadašnjih spoznaja o osobinama i razvoju religijskih struktura tog društva.

⁴⁰ J. Medini, *Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji, Dometi XVII* (1984) br. 5, str. 19.

Julijan Medini: VOTIVE ALTAR FROM GALOVAC

S u m a r y

The data of the altar dedicated to Liber Pater, Junones and Sylvanus newly discovered at Galovac, in the vicinity of Zadar, are analyzed in the context of the acquired knowledge concerning the development of ancient religions in Roman Dalmatia. The following conclusions have been reached:

Liber Pater, Juno and Sylvanus were venerated as in especial cultic community (*Concilium deorum*) for their generative characteristics of the related natural deities, by votive offerer Q. Septimus Naso (originating from a romanized Gaulish family from the eastern parts of Cisalpine Gaul) and his environment.

The veneration of those cults in the form of a cultic community was an imported phenomenon. But on the Liburnian soil, however, in some of its aspects it underwent changes brought about by specific development of some elements of the autochthonous religion in the iconographic plan because both on that votive altar and on the others of the same time in Jader Sylvanus was conceived in the iconographic form of anthropotheriomorphic (Greek or Delmatian) and not of antropomorphic god as shown on the soil of Cisalpine Gaul.

The votive altar at Galovac is the extreme eastern point of the penetration of the cult of Junones outside its native region in the eastern parts of Cisalpine Gaul. As far as its chronological characteristics are concerned, the spreading of the cult of Celtic Matrons in the Roman explanation (*interpretatio Romana*) on the soil of Jader and its surroundings took place in the second century, i. e. in the time of one of the last stages of immigration from the region of post-Augustan Italy into Liburnia.